

УДК 327-94 (460)

ІСТОРИЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН МОНАРХІЇ (НА ПРИКЛАДІ КОРОЛІВСТВА ІСПАНІЇ)

Любава Матлай

Національний університет «Львівська політехніка»
Україна, 79044, м. Львів, вул. Митрополита Андрія, 5
e-mail: liubava_matlaj@yahoo.com

Дискусії про роль монархій у світі не припиняються серед політиків, політологів, істориків, філософів, правників, пересічних громадян. Повсякчас цитується старий афоризм, який констатує, що монархію можна пояснити, але її важко зрозуміти. Чи має сенс існувати архаїчна форма правління у часи демократії та громадянського суспільства? Чи витримали монархії випробування часом та історичними перетвореннями? Чи не стали вони лише символом і даниною традиції? Яскравий приклад інституту монархії спостерігаємо в Іспанії, де уперше в історії ХХ ст. монарх став гарантом демократичних перетворень, стабільного поступального розвитку країни, миротворцем конкуруючих політичних сил, прихильником і захисником громадянського суспільства та сильної державності. Аналіз монархії, як одного із політичних інститутів, є актуальним, оскільки у сучасному іспанському суспільстві прослідковуються тенденції до нової демократичної раціоналізації політичної системи та республіканізму. Гострі дебати між прихильниками монархічної форми правління та республіканцями, відкрили «скриньку Пандори» для існуючої іспанської політичної системи.

Історіографія, присвячена функціонуванню інституту монархії в Іспанії, вагома. Цікавою для дослідників є праця Х.І.Алькорта Ечеварії «Монархія, Іспанія і Європа сьогодні», надрукована у «Хроніці королівської академії наук моралі та політики», де автор одним із перших спробував обґрунтувати необхідність збереження монархічної влади [2, с. 113-150]. Політична постать короля Хуана Карлоса I як гаранта іспанських національних інтересів і стримувача загроз національному суверенітету висвітлена у працях іберійських науковців – Ч. Пауелла, Р. Ансона, Х. Орехи, М. Платона, А. Труйоля і Серра, А. Гутієроса-Рубі.

На думку професора Ф. Рамоса Фернандеса в Іспанії немає монархістів, а є хуанкарліс-

ти, оскільки короля Хуана Карлоса I (на посаді перебував з 22 листопада 1975 року до добровільного зречення у 2014 році) любили у країні за особисту харизму та популістський характер, так поширений серед Бурбонів (його предок Фернандо VII закрити університети, але відкрив школу боїв з биками). Науковець впевнений, що нинішня критика інституту монархії «виходить за рамки конкретних обставин та негараздів, і піднімає питання почуттів громадян, які вимагають права висловлювати свої думки щодо форми правління на референдумі, оскільки вважають, що раніше воно було у них вкрадене» [8, с. 214].

Професор із Каталонії В.Наварро визначає монархію як гальмо політичних, соціальних змін і захисника консервативного порядку, який домінує над інститутами іспанського суспільства та має нести відповідальність за все більшу соціальну та політичну відсталість країни. Він впевнений, що існує прямий зв'язок між величезною соціальною та політичною відсталістю Іспанії й увічненням консервативного режиму [13].

Відомий іберійський політолог Е.Белда Перес-Педреро визнає необхідність оновлення та раціоналізації інституту монархії шляхом конституційної реформи, яка б забезпечила припинення обов'язків короля за умови недотримання ним конституційних норм; встановила кримінальну, цивільну й адміністративну відповідальність монарха за порушення законів держави; заборонила главі держави займатися прибутковими комерційними видами діяльності; покращила традиційні династичні правила та скасувала чоловічу перевагу щодо жінок у черзі на престол [6].

Підсумовує думки критиків монархічної форми правління політолог і журналіст А. Гутієрос-Рубі, який справедливо зазначає, що сучасна парламентська монархія повинна стати більш прозорою та скромною, простою та ефективною, корисною та функціональ-

ною; інтегрованою й оновлюваною [10]. Однак, попри велику кількість праць з вищезгаданої тематики, ще недостатньо висвітлені питання трансформації політичної системи та діяльності діючого монарха Феліпе VI.

Мета даної статті – з'ясування особливостей іспанської монархії як політичного інституту та сучасних тенденцій її функціонування та розвитку.

Інститут монархії існував не одне століття та був підґрунтям національної державності багатьох країн. У сучасній системі міжнародних відносин налічується сорок монархій, серед яких високорозвинені демократичні держави – Бельгія, Великобританія, Данія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Японія. Цим країнам вдалося об'єднати монархію з парламентаризмом, переживши «інституційні перетворення, хвилі популярності та престижу, скандалів і криз, зміну поколінь» [12].

В Іспанії з монархічною формою правління пов'язують само формування державності та неповторної іберійської культури, розвиток торгівлі, створення однієї із найперших колоніальних держав світу, завдячуючи великим географічним відкриттям. Кошти для морських експедицій Х. Колумба виділили іспанські королі. Згодом монархічно-конституційний устрій став основою політичного консенсусу наприкінці 80-х років минулого століття між представниками демократичної опозиції та колишньої адміністрації Франко. Трагічна пам'ять про дві минулі республіки ще жила у народі. Тому іспанці проголосували за збереження монархії. Тільки незначні сили в Установчих кортесах виступали за поновлення республіканського устрою [3].

Звернення до історично-традиційної легітимності монарха стало відмовою від франкізму. У процесі демократизації іспанського суспільства вирішальне значення відіграла не історично-династична, а демократично-особистісна роль короля Хуана Карлоса I [17, с. 35-38]. Ще перебуваючи з першим офіційним візитом у США та виступаючи перед американськими конгресменами 2 червня 1976 року, король Хуан Карлос I пообіцяв відновити індивідуальні свободи кожного іспанця. За його словами: «Монархія, відповідно до принципів демократії, залишатиметься гарантом соціального миру та політичної стабільності, міжнародної відкритості країни; забезпечить різ-

ні альтернативи управління та свободу висловлювань і волевиявлення громадян» [7]. Саме він у найважчий момент дав початкові імпульси від імені держави реформаторським тенденціям, оскільки у той час втілював єдину державну інституцію, яка мала право та можливість це зробити.

Конституція 1978 року закріпила парламентську монархію як форму державного устрою. Відповідно до статті 56 Конституції, король «глава держави, символ її єдності і стабільності, арбітр і миротворець». Він здійснює представництво країни у міжнародних відносинах, особливо у Латинській Америці. Монарх уповноважений скликати та розпускати Генеральні кортеси, призначати вибори до парламенту. Відповідальність за управління державою беруть політичні сили, які отримали вотум народної довіри та перемогли у результаті всенародних виборів. Найважливіше повноваження короля – пропонувати главу уряду (в Іспанії ця посада називається президент уряду). Як правило, цією кандидатурою стає лідер політичної партії, яка виграла вибори. Утім, коли перемагають дві або більше політичні партії, вищезгадане повноваження короля набуває вирішального значення. Монарх визначає партію, яка отримає владу. Крім того, глава держави може оголошувати всенародні референдуми, видавати укази, затверджені Радою Міністрів; призначати різних членів важливих державних органів; санкціонувати закони; здійснювати право помилування. Король акредитує послів та інших дипломатичних представників.

Слід сказати, що провідні ліві партії країни визначали себе республіканськими, однак з метою збереження єдності у державі пішли на компроміс і визнали монархію.

Іспанські ЗМІ періоду транзиту та консолідації демократії майже не критикували інститут монархії та створили медійний образ короля «як світського святого післяфранкістської Іспанії» [16].

Серйозна криза інституту монархії розпочалася у 2011 році зі скандалом, пов'язаним із зятем короля Хуана Карлоса I – Іньякі Урдангаріном, який обвинувачувався у фінансових махінаціях і корупції, ухилянні від оподаткування. У 2012 році погіршився особистий імідж короля, коли у розпалі фінансової кризи, масового безробіття у державі, монарх вирушив полювати на слонів у Ботсвану, де витрачав 10000 євро щоденно. В Африці король зламав стегно та був достав-

лений приватним літаком в Іспанію для лікування в ексклюзивній клініці. Суспільство обурило факт розтринькування державних коштів і субсидій саудівського бізнесмена, який спонсорував монарха. Крім того, репутація та моральний авторитет Хуана Карлоса I постраждали через супровід німецької аристократки. Таким чином, монархія «погружена в трясовину дискредитації» і король був змушений вибачитися публічно перед народом. Після скандалу з полюванням на слонів нація розчарувалася у своєму кумирі. Іспанський політолог Ф. Ваєспін переконаний, що цей скандал «підриває самі засади легітимності монархії як інституту та руйнує символи, що асоціюються з фігурою короля, насамперед, ідею про те, що монарх не може чинити неправильно» [1]. 29 вересня 2012 року у газеті «The New York Times» у статті американських журналістів під промовистою назвою «Покараний король шукає спокутування заради Іспанії і його монархії» цитуються слова Хуана Карлоса I, який сказав: «Монархія триватиме до тих пір, доки люди її потребуватимуть». Майже дві третини іспанців у 2013 році погодилися, що король повинен зректися престолу, оскільки основи інституту монарха підірвані.

Згідно з Конституцією 1978 р. король мав право розпоряджатися коштами, виділеними для потреб інституту монарха. У той же час глава держави не зобов'язаний звітувати про свої витрати. Тому, яким чином король Хуан Карлос I спромігся накопичити значний особистий капітал, залишається таємницею. Статки королівської родини оцінювалися у сумі 2,3 млрд. дол. На утримання королівської сім'ї щорічно витрачалось 8,4 млн. євро [5]. Вперше королівський дім Іспанії добровільно оприлюднив про свої витрати у грудні 2011 р.

2 червня 2014 р. король Хуан Карлос I зрікся від влади на користь свого сина, щоб розпочався «новий етап надії, в якій поєднуються набутий досвід та енергія нового покоління». Таким чином, монарх «визнав марність спроб повернути собі популярність, втрачену через скандал і зарозумілість» [15]. До цього слід додати, що зречення Хуана Карлоса I, певним чином, сприяло зростанню республіканських і сепаратистських настроїв у Країні Басків і Каталонії, які сьогодні загрожують конституційним основам держави. Проти інституту монарха виступають іспанські комуністи, регіональні націоналісти, серед яких – ліві республіканці Каталонії, галі-

сійці із Національного блоку, представники лівого об'єднання «Разом, ми зможемо». Регіональні партії іспанських автономій, особливо каталонські та баскські, вимагають надати регіонам право на самовизначення. Ліві партії пов'язують встановлення республіканського ладу з докорінними змінами у політичній системі держави та її соціальній політиці. Вони критикують політичну й економічну еліту країни, називаючи її «кастою обраних», яка не спроможна вирішити проблеми у державі – знизити рівень безробіття серед молоді; скасувати політику жорсткої економії; викоринити корупцію; реформувати політичну систему, в якій партії відіграють вирішальну роль і запровадити прямі вибори глави держави.

Якщо старші покоління іспанців сприймають монархію як природну установу – не критично та пасивно, то нове покоління бачить природною демократію та визнає необхідність прозорості та високих етичних стандартів у владі. Крім того, 7 із 10 іспанців у віці 40 років не підтримують монархію. Згідно з даними іспанського Центру соціологічних досліджень щодо цінностей Конституції 1978 року, лише 5 відсотків опитаних стверджували, що однією із переваг стало відновлення монархії [8, с. 209, 213].

Внести зміни до Конституції 1978 року можна за умови проведення всенародного референдуму. Однак, для його організації потрібна згода двох третин голосів депутатів обох палат національного парламенту, що на даний час нереально.

Діючий король Феліпе VI впевнений, що монархізм «потребує постійного процесу адаптації і поновлення високих стандартів, задоволення вимог суспільства XXI століття». Новий король ініціював проведення «зовнішнього» аудиту витрат членів монаршої родини; розробку кодексу поведінки членів сім'ї та співробітників адміністрації королівського дому; врегулювання правил отримання подарунків. Членам монаршої родини заборонено займатися діяльністю, не пов'язаною з державною та отримувати кошти від приватних структур. Облік витрат іспанської корони будуть здійснювати державні ревізори. Звіт про фінансові витрати інституту монархії оприлюднюється щорічно наприкінці року.

Доречно нагадати, що у державі 316 днів не було повноцінного уряду та бюджету, що негативно позначилося на проведенні необхідних структурних реформ. Тридцятирічна

змінна монополія на владу двох найбільших партій Іспанії – Народної партії й Іспанської робітничої соціалістичної партії – була зруйнована на парламентських виборах 20 грудня 2015 року. Тоді до національних Кортесів увійшли нові партії – «Громадяни» та «Подемос». Утім, парламент не зміг в установлені Конституцією строки сформувати коаліцію й обрати главу виконавчої влади. Уперше в історії монархії, діючому главі держави – королю Феліпе VI довелося розпустити парламент і призначити нові дочасні вибори. За результатами останніх парламентських виборів 26 червня 2016 р. жодна політична сила країни не отримала абсолютної більшості та можливості сформувати уряд самостійно. Лише 29 жовтня 2016 р. нижня палата парламенту у другому турі простою більшістю затвердила програму уряду М.Рахоя, яку підтримали Народна партія, партія «Громадяни» та Канарська коаліція. Уперше в історії парламентської монархії представники Іспанської робітничої соціалістичної партії пішли на домовленості з правоцентристською партією й утрималися при голосуванні, дозволивши консерваторам знову очолити урядовий кабінет. Глава урядового кабінету М.Рахой 31 жовтня склав присягу перед королем Феліпе VI у палаці Сарсуела. Варто зазначити, що діючий іспанський король отримав ґрунтовну освіту, має ступінь магістра у галузі міжнародних відносин. Монарх вільно розмовляє каталонською, англійською та французькою мовами.

Уряд держави вже шостий рік не збільшує затрати на інститут монархії через затяжну фінансово-економічну кризу. У 2016 році бюджет на утримання монаршої родини склав 7,8 млн. євро.

Для просування образу короля створено культурний приватний некомерційний фонд (FIES), який протягом більше двадцяти п'яти років намагається переконати іспанське суспільство у цінності інституту монархії як символу єдності Іспанії та гаранта стабільності та демократії.

Отже, більше сорока років інститут монархії в Іспанії служив в якості символу національної єдності та інституційної стабільності. Перший демократичний транзит, в якому брав активну участь король Хуан Карлос I, виявився успішним для країни. Утім, корупційні скандали, до яких були причетні члени королівської родини, підірвали основи монархії та викликали невдоволення у суспільстві. Діючий король Феліпе VI намагається

повернути довіру іспанців до інституту монархії, покращити його імідж. Однак, сучасна Іспанія потребує нового транзиту політичної системи та реформування національного інституту монархії, прямих виборів глави держави. Цілком можливо, що у недалекому майбутньому король отримає всенародну підтримку у результаті референдуму і право народу на обрання глави держави буде втілено. Подальші перспективи досліджень вбачаються в аналізі змін у державному правліні Іспанії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Іспанія: чи зречеться король престолу через корупційний скандал? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2014/01/07/spanish-monarchy-hits-hard-times>
2. Alcorta Echevarria J.I. La Monarquía, España y Europa hoy / J. Alcorta Echevarria // *Anales de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas*. – 1977. – № 54. – P. 113-150.
3. Ascención E. The monarchy in Spain / Elvira Ascencion [Електронний ресурс] // *InDret (Revista para el analisis del derecho)*, Barcelona, 1, 2010 – P. 3-18. – Режим доступу: http://www.indret.com/pdf/689_en.pdf
4. Badcock J. The Twilight of the Spanish Monarchy / James Badcock [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://foreignpolicy.com/2015/02/02/the-twilight-of-the-spanish-monarchy-king-felipe-vi/>
5. Carvajal D., Minder R. Chastened King Seeks Redemption, for Spain and His Monarchy / D. Carvajal, R. Minder [Електронний ресурс] // *The New York Times*. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2012/09/29/world/europe/juan-carlos-i-seeks-redemption-for-spain-and-monarchy.html>
6. Belda E. ¿Que le falta a la monarquia Espanola para estar plenamente racionalizada? / Enrique Belda. – *Fundacion Abanzadi Lex Nova. Instituto para la Governanza y la racionalidad del voto*. – Valladolid, 2015. – 106 p.
7. Casa de Su Majestad El Rey. Palabras de Su Majestad el Rey al Congreso de los Estados Unidos de América. Washington (EE.UU.), 2 de junio de 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.casareal.es/noticias/news/53-ides-idweb.html>
8. Fernandes Ramos F The monarchy, a journalistic taboo in Spain. The royal crisis / F. Fernandes Ramos [Електронний ресурс] // *Revista Latina de Comunicacion Social*, 2013. – P. 209-240. – Режим доступу: http://www.revistalatinacs.org/068/paper/975_Vigo/09_Ramosen.html
9. Fonseca A. Monarquías en Europa, ¿para qué? / Arcesio Fonseca [Електронний ресурс] // *El Tiempo*, 9 de junio de 2014. – Режим доступу: <http://www.eltiempo.com/archivo/documento/CMS-14092741>
10. Gutiérrez-Rubí A. La transición de la Monarquía / Antoni Gutiérrez-Rubí [Електронний ресурс] // *El País*, 4.03.2013. – Режим доступу: http://elpais.com/elpais/2013/02/26/opinion/1361878692_712341.html
11. Gunther R., Montero J.R. The politics of Spain / R. Gunther, J.R. Montero. – Cambridge: Cambridge univ. press, 2009. – 254 p.
12. Monarquía española vive adaptación a siglo XXI // *Excelsior*, 19 de junio 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.excelsior.com.mx/global/2015/06/19/1030303>
13. Navarro V. La monarquia como freno al cambio politico y social en España / Vicenç Navarro [Електронний ресурс] // *Publico*, 9 de enero de 2017. – Режим доступу: <http://www.vnavarro.org/?p=13801>
14. Powell Ch. Juan Carlos of Spain: self-made monarch / Ch. Powell. – L.: St. Martin's Press, 1996. – 253 p.
15. Spain's monarchy: Winds of change // *The Economist*. – 2014. – Jun 7th [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/news/europe/21603486-rights-wrongs-abdication-and-legacy-king-juan-carlos-winds-change>

16. The Dream of a Third Spanish Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ososabiouk.wordpress.com/2014/06/13/the-dream-of-a-third-spanish-republic/>

17. Truyol y Serra A. La Constitución / Julián Marías (coord.): 25 años de reinado de Juan Carlos I / A. Truyol y Serra. – Barcelona: Planeta, 2000. – 75 p.

Матлай Любава Історичний і політичний феномен монархії (на прикладі Королівства Іспанії)

Проаналізовано особливості інституту монархії Іспанії. З'ясовано, що монархічно-конституційний устрій став основою політичного консенсусу між представниками демократичної опозиції та колишньої адміністрації Франко. Згідно з Конституцією 1978 року король є главою держави та здійснює представництво країни у міжнародних відносинах, особливо у Латинській Америці. Визначено, що сьогодення Іспанія потребує змін у політичній системі, подальшої трансформації інституту монархії.

Ключові слова: Іспанія, король, парламентська монархія, Хуан Карлос I, Феліпе VI, партії, альтернатива, «каста», еліта, антиелітаризм, пряма демократія

Матлай Любава Исторический и политический феномен монархии (на примере Королевства Испании)

Проанализированы особенности института монархии Испании. Выяснено, что монархический конституционный строй стал основой политического консенсуса между представителями демократической оппозиции и администрации Франко. В соответствии с Конституцией 1978 года, король является главой государства и представляет его интересы в международных отношениях, особенно в ибероамериканских странах. Определено, что современной Испании необходимы изменения в политической системе и новая трансформация института монархии.

Ключевые слова: Испания, король, парламентская монархия, Хуан Карлос I, Фелипе IV, партии, альтернатива, «каста», прямая демократия

Matlay Lyubava Historical and political phenomenon of the monarchy (by the example of the Kingdom of Spain)

The peculiarities of the institution of the monarchy of Spain are analyzed. It is found that the monarch symbolizes State unity and directs regular institutional operation. The king as the head of state assumes the highest representation of Kingdom in international relations, especially with its historic nations (Latin American countries). The main competences of the king: to summon and dissolve the Cortes Generales and to call elections under the terms provided for in the Constitution; to call a referendum in the cases provided for in the Constitution; to propose a candidate as President of the Executive and, if applicable, to appoint or remove him/her from office, as provided in the Constitution; to appoint and dismiss members of Government following the President's proposal; to issue decrees approved by the Council of Ministers; the appointment of various members of important State bodies; to confer civil and military positions and award honors and distinctions; to sanction and enact laws; to exercise the right of clemency in accordance with the law. The King accredits ambassadors and other diplomatic representatives and expresses the State's assent to international commitments through treaties.

Keywords: Spain, king, parliamentary monarchy, Juan Carlos I, Felipe VI, parties, alternative, «caste», direct democracy

Рецензенти:

Тробські Мацей, доктор габлітований, професор

Шкляж Й.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 18.04.2017 р.